

Consultatievragen ontwikkelteam Burgerschap

Ontwikkelteam Burgerschap vraagt uw feedback op de grote opdrachten. In de periode tot 14 november 2018 kunt u uw feedback geven via www.curriculum.nu/feedback. Het ontwikkelteam zal uw feedback gebruiken om de grote opdrachten bij te stellen en uit te werken naar bouwstenen tijdens de volgende ontwikkelsessie in december. Uw feedback is zeer gewenst, alvast bedankt!

Het tussenproduct vindt u [hier](#).

Onderstaand vindt u de consultatievragen:

1. Voor de grote opdrachten is een tekst en een model (diagram) ingevoegd. Met deze tekst en met dit model lichten we de keuze voor de onderliggende thema's democratie, diversiteit en maatschappelijke ontwikkelingen toe. Deze drie thema's vormen het kader voor de tien grote opdrachten. Biedt deze tekst een voldoende onderbouwing voor de keuze voor de thema's en de grote opdrachten? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe.

2.

Toelichting: niemand leeft in een vacuüm; burgerschap veronderstelt vanzelf contact met anderen. Een uitstekende keuze daarom om de wisselwerking tussen basiswaarden en de context/trends en ontwikkelingen in beeld te brengen. Dat kan de bewustwording bij leerlingen bevorderen dat ze niet op een eiland leven.

Dat wij tekst + model toch als 'matig' kwalificeren, heeft hiermee te maken:

- Wij zetten kanttekeningen bij de keuze voor en invulling van de basiswaarden (zie verder bij vraag 2). Daarom kunnen wij ons bijvoorbeeld niet vinden in de zinsnede "Over de waarde van vrijheid en gelijkheid als grondslag voor ons samenleven is geen discussie."
- De beschrijving van de ontwikkelingen in het model (duurzaamheid, technologie, globalisering) verdient volgens ons aanscherping. Technologie (bijv. digitalisering) is inderdaad een belangrijke ontwikkeling. Wij zouden graag een spade dieper steken: die technologisering is een instrument in de materialisering en economisering van onze samenleving: immateriële waarden staan onder druk omdat alles lijkt te draaien om (vermeerdering van) bezit.
- De stelling (bovenaan pagina 3) "Democratie is een manier om vrijheid te organiseren" zouden wij liever veranderd zien in "Democratie is een manier om een land te regeren", aangezien democratie eerst en vooral een staatsvorm is (en in die hoedanigheid een middel om vrijheid te organiseren, maar bijvoorbeeld ook gelijkheid (voor de wet)).
- In plaats van over diversiteit (eveneens bovenaan pag. 3) zouden wij in navolging van de Onderwijsraad graag spreken over pluriformiteit om de verscheidenheid aan identiteiten te beschrijven.
- Op grond van welke criteria is bepaald welke ontwikkelingen moesten worden opgenomen in het venn-diagram (Figuur 1)?
- De keuze voor ontwikkelingen als duurzaamheid en globalisering heeft iets trendgevoeligs. Ontwikkelingen kunnen snel gaan: leidt dit dan tot een regelmatige update van het diagram en van de onderwijsinhouden? Zo nee, waarom niet? Zo ja, hoe wordt bepaald of en wanneer de daarin nu opgenomen ontwikkelingen moeten worden vervangen?

2. In welke mate kunt u zich vinden in het benoemen van vrijheid, gelijkheid/gelijkwaardigheid en solidariteit als basiswaarden voor

burgerschapsonderwijs? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe en geef eventueel aan welke waarde ontbreekt of overbodig is of gewijzigd zou moeten worden.

3.

Toelichting:

Vooropgesteld: het benoemen van basiswaarden is 1, maar de invulling is 2: bij een waarde als 'vrijheid' kan iedereen zich iets voorstellen, maar de vraag is natuurlijk of die invulling aansluit bij die van anderen. Een zekere beschrijving van de basiswaarden is dus vereist.

Vanuit ons christelijk perspectief zouden wij als belangrijkste waarde willen noemen: liefde (tot God en tot de naaste). Die liefde sluit de waarde solidariteit in, in de zin van: je naaste liefhebben en dienen. Hem/haar tot bloei laten komen, vooruithelpen, steunen, bijstaan in nood, etc. Solidariteit zouden wij derhalve liever hernoemen tot 'liefde', of: 'dienstbaarheid.'

We herkennen ons ook in de waarde vrijheid, maar kiezen dan voor een specifieke interpretatie van die waarde. Vrijheid is voor ons niet doen wat je wilt zolang je anderen maar niet hindert (de klassiek-liberale opvatting). Vrijheid is voor ons: in gebondenheid aan Gods goede geboden leven. Leven dus zoals God dat in de Bijbel voor ons heeft uiteengezet. Door Hem te eren en door de naaste lief te hebben en te dienen.

Gelijkheid zien wij liever omgedoopt in gelijkwaardigheid – dat sluit ook beter aan bij de beschrijving van grote opdracht 5. Alle mensen zijn gelijk voor de wet, maar daarmee houdt iedere gelijkenis op, in die zin dat iedereen een uniek persoon is met eigen kwaliteiten en tekortkomingen. We zijn wel allemaal gelijkwaardig: we zijn allemaal schepselen van dezelfde God en allemaal elkaars naasten (en dus medeverantwoordelijk voor elkaars welzijn).

3. In welke mate kunt u zich vinden in het benoemen van democratie en diversiteit als de inhoudelijke kern van waar het bij burgerschapsonderwijs om draait? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe en geef eventueel aan welke inhoudelijke kern ontbreekt of overbodig is of gewijzigd zou moeten worden.

2-3.

Toelichting:

Democratie en pluriformiteit (liever dan 'diversiteit', zie hierboven) behoren onzes inziens inderdaad tot de kern van het burgerschapsonderwijs. Wij sluiten ons in dit verband aan bij wat de Onderwijsraad schrijft in zijn briefadvies dd. 27 september 2018 over het Wetsvoorstel verduidelijking burgerschapsopdracht (zie pag. 11 e.v.).

Maar wij willen hier graag benadrukken dat aan het goed kunnen participeren in een pluriforme samenleving en kunnen meedoen aan de democratie een persoonlijke vorming en identiteitsontwikkeling vooraf moet gaan. Je moet eerst weten wie je zelf bent voordat je het gesprek met de ander kunt aangaan, laat staan met die ander van mening kunt verschillen. Dat aspect zouden wij graag helder beschreven zien; met daarbij de boodschap dat het scholen vrij staat hun leerlingen op de door hen gekozen manier en op de door hen gekozen grondslag te vormen, in samenspraak met de ouders van hun leerlingen, maar vrij van overheidsbemoeienis.

Als derde kernpunt van burgerschapsonderwijs kan verantwoordelijkheid worden genoemd. Ieder individu heeft namelijk een persoonlijke verantwoordelijkheid in deze maatschappij. De verantwoordelijkheid om niet alleen eigenbelang, maar ook het algemeen belang te dienen; om de stoep ook voor de zieke buurvrouw te vegen of haar boodschappen mee te nemen; om je eigen rommel op te ruimen en niet alles zomaar ergens neer te gooien, enz.

Terzijde merken wij op dat bij Grote Opdracht 1 (achter de vetgedrukte term “Relevantie”) wordt geschreven: Een democratische rechtstaat maakt een vrije, diverse samenleving mogelijk. Daar hoort onzes inziens een aanvulling bij: Dat is namelijk alleen dán zo als de meerderheid steeds rekening houdt met minderheden. Anders ontstaat de dictatuur van de meerderheid en verdwijnt de vrijheid van minderheden, ondanks de rechtstaat. Zie daartoe onder andere ook wat Alexis de Tocqueville daarover schrijft in zijn boek “Over de democratie in Amerika”.

4. In welke mate laten de Grote Opdrachten als kern voldoende ruimte aan wat u in de vrije ruimte, op basis van schoolidentiteit- of visie, aan burgerschap doet of wilt doen op school? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe en geef daarbij wat u als te beperkend/verruimend ervaart.

2.

Toelichting:

Het aantal grote opdrachten (10) is best groot. Dat kan worden teruggebracht (waardoor meer ruimte ontstaat), bijv. door opdrachten samen te voegen. Denk aan 1 (Democratie is van waarde), 2 (Wie heeft het hier voor het zeggen!?) en 3. (Democratie moet je doen).

Die genoemde drie grote opdrachten wekken de indruk (impliciet, maar vaak ook expliciet) dat de democratische rechtstaat een groot goed is dat niet ter discussie mag worden gesteld. Maar is nu niet de kern van democratie dat er ook discussie over de democratie als zodanig mogelijk moet zijn?

Kritisch staan wij tegenover grote opdracht 4 (Identiteiten zijn in ontwikkeling).

Genoemd wordt dat identiteiten verschillende aspecten bevatten; wij vragen ons af waarom die opsomming begint met “gender”. Is dat het belangrijkste aspect van iemand identiteit?

Wij missen in de opsomming van diverse identiteitsaspecten een duidelijke verwijzing naar religie. Bovendien lijkt de nadruk te liggen op het (steeds) aanpassen van de identiteit aan veranderende omstandigheden. Dit lijkt ingegeven door de postmoderne aanname dat dé waarheid niet bestaat. Op onze reformatoische scholen leren we leerlingen juist om vanuit een stabiele, vastomlijnde, op de Bijbel gefundeerde identiteit keuzes te maken in een veranderende wereld en om ontwikkelingen te toetsen aan de Bijbel. Die identiteit verdiept zich dan wel, maar verandert hopelijk niet in die zin dat onze leerlingen hun christelijke overtuiging inwisselen voor bijv. een andere.

Als de nadruk vooral komt te liggen op het aanmoedigen van aanpassing van de identiteit, dan zullen onze scholen onvoldoende ruimte ervaren om hun leerlingen op te voeden tot christenen die als pelgrims door deze wereld reizen op weg naar hun eeuwige bestemming.

Verder willen wij hier benadrukken dat respect voor ons een belangrijk begrip is bij grote opdracht 4 (Identiteiten zijn in ontwikkeling), 5 (Iedereen is anders maar gelijkwaardig) en 6 (Samenleven is een werkwoord). Andersdenkenden en minderheden hebben als medemens recht op respect; dat laat onverlet dat je de religie, levensbeschouwing of overtuiging van een ander kunt en mag afwijzen.

Ook bij Grote Opdrachten 3 en 5 willen we een kanttekening plaatsen. Grote Opdracht 3 zegt dat leerlingen actief moeten kunnen meedenken en participeren in besluitvormingsprocessen. Inderdaad is de school ook daarvoor een oefenplaats, maar de mogelijkheden die leerlingen hiervoor krijgen moeten ingekaderd blijven door de scheiding van verantwoordelijkheden (schoolbestuur leidt de school, leerkrachten zorgen voor goed onderwijs, kinderen/jongeren leren zo optimaal mogelijk). De gezagsverhoudingen mogen niet onder druk komen te staan. In deze opdracht wordt gesproken over ‘verschillende schaalniveaus’: het is onduidelijk wat hiermee wordt bedoeld.

En wordt met de zinsnede “Op school krijgen leerlingen mogelijkheden om actief mee te denken over en te participeren in besluitvorming ten aanzien van (actuele) maatschappelijke kwesties (...) handelen” niet vooruitgegrepen naar het ‘hoe’ van het onderwijs? Een curriculum zou zich onzes inziens moeten beperken tot datgene ‘wat’ leerlingen op hoofdlijnen moeten weten.

In Grote Opdracht 5 wordt de seksuele oriëntatie op gelijke voet geplaatst met politieke oriëntatie. Hier zijn echter talloze oriëntaties te noemen, omdat oriëntaties gaan over de verscheidenheid aan meningen op een bepaald gebied. Daarnaast is dit onderwerp op veel scholen beladen, zodat het de voorkeur verdient om voor een algemene formulering te kiezen. Bijvoorbeeld: '... waarin mensen met verschillende sociale, economische, levensbeschouwelijke en culturele achtergronden en visies en verschillende fysieke en mentale mogelijkheden, gelijkwaardig kunnen samenleven'. Onze reformatorische scholen behouden zo de ruimte om de mensen te waarderen, maar bepaalde gedragingen of meningen op grond van de Bijbel fundamenteel af te wijzen.

Last, but not least: vanuit onze christelijke overtuiging beschouwen wij het als de grote opdracht voor iedere leerling -ja, voor ieder mens- om te leven zoals God dat in de Bijbel van ons mensen raagt. Wij zijn er zeker van dat dit voor ieder individueel en voor alle mensen samen heilzaam en zegenrijk zal zijn. Die grote opdracht zou wat ons betreft bij burgerschapsvorming op alle scholen aan de orde mogen komen.

5. In welke mate bieden de grote opdrachten voldoende aanknopingspunten om een geïntegreerd onderdeel te kunnen zijn/worden van alle vakken en leergebieden/de school als geheel? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe.

1.

Toelichting: De tien grote opdrachten voor het burgerschapsonderwijs sluiten niet aan bij de vakinhoud van rekenen en wiskunde, om maar wat te noemen. Of je zou bij rekenen vooral moeten inzetten op de vraag hoeveel steun je minimaal nodig hebt om aan een meerderheid te komen, maar dat lijkt ons een wat beperkte invulling van dat type onderwijs 😊

6. Grote Opdracht 2 (Wie heeft het hier voor het zeggen!?) komt in een vergelijkbare vorm ook voor in het leergebied MM (eveneens: GO2). Geeft de Grote Opdracht de kern van het thema voldoende weer en wordt de samenhang tussen de leergebieden duidelijk? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe.

2.

Toelichting: Grote opdracht 2 bij burgerschap en bij mens en maatschappij lijkt vooral te focussen op formele machts- en gezagsverhoudingen binnen het raamwerk van de democratische rechtstaat en daarbij behorende instrumenten als wet- en regelgeving.

Dat lijkt ons te beperkt: niet alleen is er de spreekwoordelijke macht der gewoonte, waardoor mensen automatisch dingen doen, zonder dat ze zich daarvan überhaupt bewust zijn. Dat te onderkennen, kan heel belangrijk zijn. Daarnaast zijn er allerlei informele en andersoortige vormen van macht (de 'vierde macht', de media [zie grote opdracht 8], vooroordelen, mode, et cetera) waarvan invloed uitgaat.

Bovendien willen wij wijzen op invloed die er uit gaat van geestelijke machten. Wij denken in dit verband aan God, Die de wereld bestuurt. Maar ook aan bijvoorbeeld occulte invloeden.

7. Grote Opdracht 7 (Innovatie vraagt om reflectie) komt in een vergelijkbare vorm ook voor in het leergebied Mens en Maatschappij (Grote Opdracht 12). Geeft de Grote Opdracht de kern van het thema voldoende weer en wordt de samenhang tussen de leergebieden duidelijk? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe.

3.

Toelichting:

Prima dat wordt ingezet op bewustwording: innovaties zijn inderdaad niet waardenvrij. Niet elke vooruitgang is een verbetering. Is er ook aandacht voor het referentiekader dat we gebruiken om te reflecteren op innovaties? Iedere school zal toch (bewust dan wel onbewust) een zekere maatstaf hanteren om innovaties te wegen en te beoordelen? Wij pleiten er voor dat iedere school ruimte heeft om een eigen referentiekader te hanteren. Voor de christelijk-reformatorische scholen zal dat de Bijbel zijn, zoals eerder benoemd.

Kanttekening: als brede vaardigheid wordt bij deze opdracht vermeld "zelfregulering". Moeten wij dit opvatten als "zelfbeheersing", in die zin dat je niet overal aan hoeft mee te doen, dat er ruimte moet zijn om technologische verworvenheden (tot een bepaalde leeftijd) niet te gebruiken (smartphone, bijv.)? Wat ons betreft wordt zelfregulering nader omschreven. Ook verantwoordelijkheid nemen en gehoorzamen zijn aspecten die vallen onder zelfregulering.

8. Grote Opdracht 8 (De digitale maatschappij, dat ben jij) komt in een vergelijkbare vorm ook voor in het leergebied Digitale Geletterdheid (Grote Opdracht 4) alsmede in het leergebied Mens en Maatschappij (Grote Opdracht 2).

Geeft de Grote Opdracht de kern van het thema voldoende weer en wordt de samenhang tussen de leergebieden duidelijk? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe.

3.

Toelichting:

Als het gaat over mediawijsheid wordt op pag. 7 en 8 gesproken over "actief participeren" en over een "actieve houding". Daar willen wij graag een nuancering bij aanbrengen. Mediawijsheid kan zich onzes inziens ook vertalen in terughoudendheid en matigheid in het gebruik van media, of zelfs in afstand houden van media.

Bij de vaardigheden die samenhangen met mediagebruik zouden wij willen aanvullen:

Online transparant zijn over wie je bent en wat je doet

Focussen en diepdenken (als tegenhanger van het vluchtige karakter van social media als snapchat).

Verantwoordelijk, consistent en opbouwend gedrag vertonen (en dus niet meedoen in het digitaal bekritisieren en belasteren van anderen).

Weerbaarheid, als aanvulling op kritisch omgaan met mediabronnen: kun je, vanuit je eigen identiteit, keuzes maken in mediagebruik en die keuzes beargumenteren?

9. Grote Opdracht 9 (Iedereen is wereldburger) komt in een vergelijkbare vorm ook voor bij het leergebied Mens en Maatschappij (Grote Opdracht 6).

Geeft de Grote Opdracht de kern van het thema voldoende weer en wordt de samenhang tussen de leergebieden duidelijk? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe.

2.

Toelichting: Wij hebben gekozen voor "matig" omdat de focus te veel ligt op globalisering en wereldwijde ontwikkelingen. Volgens ons blijft de directe leefomgeving van mensen toch de meeste belangrijke: wat in een straal van 50 kilometer om hen heen gebeurt, raakt hen eerder dan wat daarbuiten plaatsvindt. Bovendien zie je de laatste jaren, als tegenhanger van de globaliseringstendens, een regionaliseringstendens: consumenten kopen bijv. steeds meer streekproducten. Voor leerlingen geldt dat het belangrijk is dat ze zich bewust zijn van de directe omgeving van hun school. Burgerschapsonderwijs kan juist in die buurt heel praktisch vormkrijgen door bijv. het park om de hoek op te ruimen, door bezoeken te brengen aan het verpleeghuis aan de andere kant van de straat of door op bezoek te gaan bij een naburige school van een andere denominatie. Zo komen laagdrempelige en betekenisvolle contacten met de pluriforme en multiculturele samenleving tot stand.

10. Grote Opdracht 10 (Verantwoordelijk voor je leefomgeving) komt in een vergelijkbare vorm ook voor bij het leergebied Mens en Maatschappij (Grote Opdracht 10). Geeft de Grote Opdracht de kern van het thema voldoende weer en wordt de samenhang tussen de leergebieden duidelijk? Geef aan op een schaal van 1-4 (1=onvoldoende, 2=matig, 3=voldoende, 4=goed). Licht uw antwoord toe.

3.

Toelichting: Jezelf verantwoordelijk weten voor je leefomgeving en dienovereenkomstig handelen is ons uit het hart gegrepen. De hierboven al aangehaalde naastenliefde impliceert dat. Evenals de opdracht die de eerste mensen, Adam en Eva, bij de schepping van God hebben meegekregen om de aarde te bouwen en te bewaren. In dit kader willen wij graag een lans breken voor de term “rentmeesterschap”: die drukt precies uit waarom we ons verantwoordelijk weten voor onze leefomgeving. Die hebben we namelijk in bruikleen, en die moeten we in goede staat doorgeven aan de volgende generaties.

Tot slot een algemene opmerking: bij vrijwel alle grote opdrachten wordt de brede vaardigheid “kritisch denken” genoemd. Is dat de basishouding die we onze leerlingen willen aanleren? Schept dat niet afstand tot de medemens en tot de omgeving?

Burgerschapsonderwijs kan toch juist ook bijdragen aan verbinding? Zouden vaardigheden die daaraan bijdragen, niet meer nadruk moeten krijgen? Te denken valt aan vaardigheden als oprechtheid, verantwoordelijkheid en dienstbaarheid.